

Ірина Олексіївна Єфремова,*аспірант кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРО УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

В останні роки все більшого поширення набувають випадки порушень сімейних прав та інтересів. У першу чергу це стосується порушень сімейних прав та інтересів дитини, через що нашу державу буквально поглинула хвиля дитячої безпритульності, у суспільстві з'явився прошарок населення, який вже звично називають «діти вулиці». Під час парламентських слухань «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист», які відбулися у Верховній Раді України 12 жовтня 2016 р., було зазначено, що в Україні 65 % дітей хоч одного разу в житті зазнали насильства щодо себе [1]. У щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2015 р. зазначається, що щороку українські суди приймають понад 5 тисяч рішень про позбавлення батьківських прав та про відібрання дітей від батьків без позбавлення батьківських прав. У 2015 р. за даними Міністерства соціальної політики України було прийнято 4820 та 572 таких рішень відповідно. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 01.11.2015 на обліку служб у справах дітей перебувало понад 32 тис. дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. При цьому майже 94 % з них проживають у сім'ях, батьки яких ухиляються від виконання батьківських обов'язків [2]. Засоби масової інформації «рясніють» повідомленнями про смерть дев'ятимісячної дитини, яку мати напоїла алкогольною сумішшю, про те, що мати залишила малолітніх дітей на дев'ять днів вдома та іншими відомостями про жорстоке поводження з дитиною. Непоодинокими є в Україні й факти насильства в сім'ї щодо інших членів сім'ї, використання непосильної праці прийомних та усиновлених дітей тощо. Зазначене свідчить, що існуючий механізм захисту сімейних прав та інтересів потребує удосконалення. Саме зазначені чинники й обумовлюють актуальність цього дослідження.

Важливе місце у механізмі захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних правовідносин займають заходи відповідальності, саме підвищення їх ефективності сприятиме реальному забезпеченню прав учасників сімейних правовідносин, і, в першу чергу, прав дитини, непрацездатних членів сім'ї. Держава за допомогою заходів відповідальності у сімейному праві зобов'язана попередити, а у разі необхідності покарати винуватих осіб у порушенні сімейних прав та інтересів.

До заходів сімейно-правової відповідальності доцільно віднести такі заходи: визнання шлюбу недійсним (ст. 39–41 СК України), позбавлення права одного із подружжя на рівну частку при поділі майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ч. 2 ст. 70 СК України), відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої одному із учасників сімейних правовідносин (ч. 2 ст. 162 СК України), позбавлення батьківських прав (ст. 164 СК України), позбавлення права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником (п. 4 ч. 1 ст. 166 СК України), відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України), стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати

аліментів (ст. 196 СК України), недійсність усиновлення (ст. 236 СК України), скасування усиновлення (ст. 238 СК України) тощо.

Варто зазначити, що зазначені заходи відповідальності за порушення сімейних прав та інтересів встановлювалися законодавцем поступово у процесі розвитку сімейного законодавства України. Зокрема, до набрання чинності СК України з 1 січня 2004 р. у сімейному законодавстві України були відсутні положення про неустойку (пеню) за прострочення сплати аліментів, про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої порушенням сімейних прав та інтересів, у випадках, передбачених СК України або договором тощо.

Розглянемо більш ретельно можливі напрями удосконалення сімейного законодавства України щодо заходів відповідальності за порушення сімейних прав та інтересів. Так, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 255 СК України патронатний виховатець зобов'язаний сприяти контактам дитини з батьками, іншими законними представниками, родичами, крім випадків, коли батьки позбавлені батьківських прав або в судовому порядку обмежені у праві спілкування з дитиною. Із зазначеного вище можна зробити висновок, що одним із способів захисту сімейних прав та інтересів й одночасно заходом відповідальності в сімейному праві є обмеження батьків у праві спілкування з дитиною у судовому порядку. Проте чинним СК України такий спосіб захисту сімейних прав та інтересів не передбачено. Отже, після внесення змін до глави 20 СК України «Патронат над дитиною» виникла прогалина у сімейному законодавстві, усунути яку доцільно шляхом внесення змін до СК України у частині визначення підстав обмеження батьків у праві спілкування з дитиною.

Одним із заходів відповідальності у сімейному праві є позбавлення батьківських прав. Як зазначали В. П. Маслов, З. А. Підпригора, О. А. Пушкін, позбавлення батьківських прав означає припинення конкретного комплексу особистих та майнових прав громадян стосовно своїх дітей. Тому цей акт не є обмеженням правоздатності – батьки позбавляються таких прав не взагалі стосовно всіх своїх дітей, а тільки по відношенню до тих, яких виховували неправильно [3, с. 158]. Порівнюючи застосування позбавлення батьківських прав за законодавством України та інших країн, можна дійти висновку, що такий крайній захід сімейно-правової відповідальності може застосовуватися у виключних випадках, у той же час допускається за законодавством інших країн часткове позбавлення батьківських прав або обмеження батьків у певних батьківських правах. Так, відповідно до ст. 379-1 Цивільного кодексу Франції замість повного позбавлення батьківських прав, рішення суду може передбачати часткове їх позбавлення, обмежене тільки вказаними у ньому повноваженнями. Воно також може передбачати, що повне або часткове позбавлення батьківських прав буде розповсюджуватися лише на певних дітей, які вже народилися [4, с. 189]. Свого часу Л. П. Короткова акцентувала увагу на необхідності часткового позбавлення батьківських прав у вигляді позбавлення батьків права на управління і розпорядження майном дітей при розбазарюванні ними майна дітей, аліментів чи виплат [5, с. 13]. Стаття 170 СК України визначає підстави застосування такого заходу відповідальності, як відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, наслідком застосування якого є по суті обмеження батьків у певних правах, зокрема у праві на особисте виховання дитини, у праві на спілкування дитини, хоча безпосередньо у ст. 170 СК України зазначені правові наслідки не визначено. Отже, доцільно більш ретельно регламентувати в СК України правові наслідки відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, визначити підстави та порядок обмеження батьків у їх деяких правах.

Крім того, ч. 5 ст. 170 СК України передбачає, що положення частин першої – третьої цієї статті (тобто підстави та порядок відібрання дитини від батьків без позбавлення

їх батьківських прав) застосовуються до відібрання дитини від інших осіб, з якими вона проживає. У зв'язку з чим виникає низка питань у правозастосовній діяльності, чи розповсюджуються ці положення на відносини, які виникають при перебуванні дитини під патронатом, у прийомній сім'ї, у дитячому будинку сімейного типу тощо. Всі ці питання потребують більш ретельного правового регулювання.

Аналіз судових справ у спорах, що витікають із сімейних правовідносин, свідчить, що значна частка спорів виникає й з приводу відібрання дитини одним із батьків від баби, діда дитини з боку другого з батьків, оскільки вони утримають дитину у себе не на підставі закону або рішення суду. Зазвичай, після розірвання шлюбу між батьками дитини баба, дід вважають, що той із батьків, з ким залишилася проживати дитина, «негідно» виховує їх внуків, недостатньо матеріально забезпечений, не зможе дати належну освіту внукам та ін. Проте СК України не передбачає можливості обмежити таких бабу та діда дитини у праві спілкування з внуками, позбавити їх цього права тощо, безумовно, за наявності певних підстав, визначених законом, та якщо це відповідатиме інтересам дитини.

Відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 18 СК України способом захисту сімейних прав та інтересів зокрема є відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено СК України або договором. З цього приводу І. В. Жилінкова слушно зазначає, що сімейний закон не містить визначення матеріальної та моральної шкоди, а також порядку та розміру її відшкодування; відшкодування матеріальної та моральної шкоди можливе лише у випадках, передбачених СК України або договором [6, с. 73]. Вочевидь, такі заходи сімейно-правової відповідальності повинні застосовуватися не тільки у випадках, визначених СК України або договором, а при будь-якому порушенні сімейних прав та інтересів, якщо таким порушенням було завдано матеріальної або майнової шкоди учасникам сімейних правовідносин. Отже, пункт 6 ч. 2 ст. 18 СК України доцільно викласти у редакції: «відшкодування матеріальної та моральної шкоди», тим самим скасувавши обмеження у застосуванні цих заходів відповідальності у сімейному праві.

Зазначені вище положення щодо удосконалення сімейного законодавства України, безумовно, мають дискусійний характер, їх подальше наукове обговорення сприятиме підвищенню ефективності застосування заходів відповідальності у сімейному праві.

Список бібліографічних посилань:

1. Матеріали парламентських слухань «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист», які відбулися у Верховній Раді України 12 жовтня 2016 року // Верховна Рада України: офіц. сайт. URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1210116.htm (дата звернення: 19.04.2017).
2. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2015 рік // Уповноважений Верховної Ради України: офіц. сайт. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/> (дата звернення: 19.04.2017).
3. Маслов В. Ф., Подопригора З. А., Пушкин А. А. Действующее законодательство о браке и семье/под ред. А. А. Пушкина. Харьков: Изд-во Харьков. ун-та, 1972. 212 с.
4. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона)/пер. с фр. В. Захватаев; предисл.: А. Довгерт, В. Захватав. Киев: Истина, 2006. 1008 с.
5. Короткова Л. П. Ответственность родителей (усыновителей) за ненадлежащее воспитание детей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харьков, 1980. 15 с.
6. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент./за ред. І. В. Жилінкової. Харків: Ксилон, 2008. 855 с.

Одержано 24.04.2017